

اندیشه سیاسی مسلمانان

۳۴۶

فتح‌الله بریشان

زمینه فرهنگی و زمانه اجتماعی جمال‌الدین خوانساری

جمال‌الدین محمد خوانساری از افاخم علمای قرن ۱۱ و ۱۲ عصر صفویه، در حوزه علمیه اصفهان نزد پدرش آقاحسین محقق خوانساری، دایی‌اش محقق سبزواری، نویسنده «ذخیره‌المعاد فی‌شرح‌الارشاد» و محمدتقی مجلسی درس خواند و سپس در همان حوزه به تدریس علوم معقول و منقول پرداخت. آقاجمال از علمای طراز اول و مدرّسان برجسته آن دوران اصفهان شمرده می‌شد، به گونه‌ای که در زمان خود ریاست حوزه تدریس اصفهان را به عهده داشت.^(۱) علمایی چون آقا محمداکمل اصفهانی و ملازقیع مشهدی از شاگردان وی بودند. با برخی از آثار جمال‌الدین در شماره گذشته آشنا شدیم. تقریباً همه آثار وی در کتابخانه‌های ایران (و بعضاً بیرون از ایران) موجود است. یکی از آثار وی، «عقایدالنساء» یا «کلتوم‌ننه»، کتابی طنزآمیز در نقد دینداری عامیانه و باورهای خرافی رایج میان زنان در دوره صفویه است. این کتاب قدیمی‌ترین سند مکتوب درباره اخلاق، آداب و رسوم زنان عامی ایران است. انگیزه تألیف خرافه‌ستیزی بوده است. این کتاب به زبان‌های مختلفی ترجمه شده است.

جمال‌الدین خوانساری به دلیل ویژگی‌های اخلاقی نیکویی که داشت و چون فقیهی مردمی، نیک‌گفتار، شوخ‌طبع و پرهیزکار بود، به شدت مورد علاقه مردم بود و در بین آنها نفوذی رشک‌برانگیز داشت. از این رو، او پناهگاه نیازمندان و دردمندان بود. آقا جمال برای حل مشکلات بیچارگان تلاش می‌نمود.^(۲) او از آن دسته علمایی است که فعالیت اجتماعی – سیاسی را بر انزوای مذهبی ترجیح می‌داد و دین را متکفل ساماندهی همه امور انسان از اجتماع و سیاست تا امور فردی می‌دانست. به همین دلیل، نزد شاهان صفوی منزلت ویژه‌ای داشت. درباره مناسبات او با حکومت صفوی می‌توان به حضورش در مراسم بر تخت نشستن شاهسلطان حسین صفوی، مشاوره به شاه برای انتخاب شیخ‌الاسلام وقت اصفهان در ۱۱۱۵اق که به انتخاب میرمحمد صالح خاتون‌آبادی منجر شد، همراهی او و محمدباقر خاتون‌آبادی با سلطان حسین در سفر به مشهد در ۱۱۱۹اق و دادن خلعت به او در ۱۱۲۰ اشاره کرد. او همچنین مدتی منصب قضاوت را بر عهده داشت و بر پیکر علامه مجلسی نماز گزارد.^(۳)به سبب مقام علمی و بیان رسای وی که به دور از پیچیدگی‌های مرسوم علمی بود، برخی شاهان صفوی، ترجمه یا شرح برخی کتاب‌های عربی را از او درخواست می‌کردند و گاهی پرسش‌های فقهی و اعتقادی را با او در میان می‌نهادند، او نیز در پاسخ بدان‌ها رسالتی تألیف می‌کرد. «رساله خمس» و «رساله مزار» از این نمونه است.^(۴) آقا جمال در تشکیلات حکومت صفوی نقش ارزنده‌ای ایفا کرد و برای از بین بردن فساد، با حکومت وقت از نزدیک همکاری داشت و آنان را در موارد لازم از منکر باز می‌داشت و به سوی معروف رهنمون می‌شد. از منظر برخی نویسنده‌ها همین امر نقطه منفی کارنامه عملکرد علمایی مانند وی محسوب شده، انتقاداتی را علیه آنان برانگیخته است. پاسخ مجدد به این شبهه – با وجود بررسی دلایل این ارتباطات در مقالات گذشته – از زبان رهبر کبیر انقلاب اسلامی خالی از لطف نیست. امام خمینی(ره) درباره ارتباط فقیهان و دانشمندان بزرگ شیعه با دربار پادشاهان صفوی، می‌فرماید: «یک طایفه از علما، اینها گذشت کرده‌اند از یک مقاماتی و متصل شده‌اند به یک سلاطین، با اینکه می‌دیدند مردم مخالفند، لکن برای ترویج دینات و ترویج تشیع اسلامی و ترویج مذهب حق، اینها متصل شده‌اند به یک سلاطین و این سلاطین را وادار کرده‌اند خواهی نخواهی برای ترویج مذهب، مذهب تشیع؛ اینها آخوند درباری نبوده‌اند، این اشتباهی است که بعضی نویسندگان ما می‌کنند… نباید یک کسی تا به گوشش خورد که مثلاً مجلسی، محقق ثانی، شیخ بهایی با اینها روابط داشتند و می‌رفتند سراغ اینها، همراهی‌شان می‌کردند، خیال کند که اینها مانده بودند برای جاه و عزت و احتیاج داشتند به اینکه سلطان حسین و شاه عباس به آنها عنایتی بکنند، این حرف‌ها نبوده در کار، آنها گذشت کردند، یک گذشت، یک مجاهده نفسانی کرده‌اند برای اینکه مذهب شیعه را به وسیله آنها ترویج کنند».^(۵)

✽ **منابع در دفتر نشریه موجود است.**

آفاق

واژه‌های جنگ سرد، انقلاب رنگی و کودتای خزننده چه نوع رابطه‌ای با جنگ نرم دارند؟ اگر چه

مرمز مفهومی ایسن واژه‌ها در متون جنگ نرم مشخص نیست، اما مسلماً تفاوت‌هایی با هم دارند که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

جنگ نرم – جنگ سرد

در برخی از متون مربوط به جنگ نرم، جنگ سرد به نوعی با مفهوم جنگ نرم همسان‌سازی شده است. برای نمونه، ییاسی در یکی از نوشته‌های خود می‌نویسد: «از نظر ساندرس (۱۳۸۲) جنگ نرم نوعی جنگ سرد است که سرانجام به استحاله فرهنگی جامعه منجر می‌گردد…» (ییاسی، ۱۳۸۸: ۴۷). در حالی که جنگ سرد «اصطلاحی است که در سال ۱۹۴۵، توسط جورج اورول، نویسنده معروف انگلیسی خالق

عملکرد جریان فمینیسم در

عرصهٔ حقوق زنان هستیم. البته، سابقهٔ تأسیس مدارس دخترانهٔ جدید در ایران به سال‌ها پیش از دوران مشروطه باز می‌گردد. این مدارس صبغه ملی‌گرایانه و غیرجنسیتی است و بخش دیگر، صبغهای جنسیتی دارد. منظور از اقدامات جنسیتی، فعالیت‌هایی است که جریان

عرصهٔ حقوق زنان هستیم. البته، سابقهٔ تأسیس مدارس دخترانهٔ جدید در ایران به سال‌ها پیش از دوران مشروطه باز می‌گردد. این مدارس صبغه ملی‌گرایانه و غیرجنسیتی است و بخش دیگر، صبغهای جنسیتی دارد. منظور از اقدامات جنسیتی، فعالیت‌هایی است که جریان

فمینیسم در خصوص زنان انجام داده است. به عبارت دیگر، موضوع و هدف اصلی آن فعالیت، زن و حقوق زنان بوده است.

تأسیس انجمن‌های زنانه، تأسیس مدارس ملی دخترانه جدید، تأسیس روزنامه‌های زنان، انتشار مقالات در موضوع حقوق زنان از جمله فعالیت‌های جنسیتی جریان فمینیسم در ایران است. اما شرکت در قیام مشروطه، حمایت از تأسیس بانک ملی، اقدام به تحریم منسوجات و کالاهای خارجی و تشویق به استفاده از محصولات داخلی، انتشار مقالات در انتقاد به عملکرد مجلس و دولت برآمده از مشروطه، از جمله فعالیت‌های غیرجنسیتی و ملی‌گرایانه جریان فمینیسم در ایران به شمار می‌آید.

زمینه‌های گسترش فعالیت‌های فمینیستی

فضای باز سیاسی و فرهنگی دوران مشروطه، شرایط مساعدی را برای گسترش فعالیت‌های جریان فمینیسم در ایران فراهم کرد. در این دوره، شاهد تأسیس مدارس دخترانهٔ متعددی از سوی روشنفکران تجددطلب، به ویژه زنان فعال در

جریان‌شناسی فکری – فرهنگی ایران معاصر–۲۱

عملکرد جریان فمینیسم در دوره مشروطه

■ ■ ■ **علی‌اصغر نصیری – عبدالله شمس** ■ ■ ■

جمله نشریات فعال در جریان فمینیسم و طرفدار آموزش زنان در مدارس جدید محسوب می‌شود. در یکی از شماره‌های این نشریه به بسته شدن مدارس دخترانه جدید به شدت انتقاد شده است: «از زنان خواسته‌اید که دستی از آستین درآورده به تربیت بنسات خود بپردازند؛ اگر مردهای بی‌تربیت بگذارند، بارها به خیال این بی‌بضاعت رسید که به طور مختصر مدرسه زنانه باز کنم و در جزو فایده هم ببرم. افسوس که تأسیس این اساس نشده بسته خواهد شد.»^(۱)

رفتارشناسی گروه‌های مرجع با تأسیس مدارس جدید

برخی از مجتهدان طراز اول تهران، با تأسیس مدارس دخترانهٔ جدید مخالفت کردند. شیخ فضل‌الله نوری از آن جمله است. وی مدارس دخترانهٔ جدید را محلی معرفی می‌کند که لامذهبان و فاسدان مُفسد در آن، فرزندان مسلمان ایران را از اسلام منحرف می‌کنند و می‌گوید: «… این مجلسی که می‌بینید که در تحت استیلا و استبداد لامذهبان و آزادی‌طلبان واقع شده است و مجاری و احوال و اوضاع آن را مستقیماً بر سیاق پارامنت‌های اروپا اداره می‌کنند… آیا فرَق فاسده مُفسده بر لفظ امر به معروف و سایر عناوین شریعتی سخریه نمی‌کنند؟! و آشکارا بر نوامیس الهیه استخفاف نمی‌آورند؟!…و [آیسا] در مکاتب اطفال ما، هم‌کیش‌های خویش را مستخدم نمی‌سازند؟! و به تبدیل فطرت و تلویث بهیجت نونهالان ما نمی‌پردازند؟!…اینهاست نُوبُر امر به معروفات و نهی از منکرهای که فرقه ضالسهٔ مُفَسِّله از بهرستانان حریت و شورویت برای ما فرستاده‌اند؟!…»^(۲)

منظور ایشان از لامذهبان و فاسدان مفسد کسانی هستند که در میان مردم به بایی بودن معروف هستند و همچنین دنیاگرایانی که شریعت الهی را انکار می‌کنند. برخی از روشنفکران و طرفداران مدارس دخترانهٔ جدید این مخالفت‌ها

بود. زنا تا پیش از ایجاد روزنامه‌های مخصوص نسنوان، مقالات خود را در نشریاتی که مردان تأسیس کرده بودند به چاپ می‌رساندند. «حبل‌المتین»، «ندای وطن»، «صوراسرافیل»، «کانون» و «ثریا»، از جمله روزنامه‌هایی بودند که در دوران مشروطه به چاپ مقالاتی در موضوع حقوق زنان می‌پرداختند.^(۳) زانت آفاری درباره مقاله‌نویسی زنان فعال انجمن‌های مخفی در روزنامه‌های عصر مشروطه نوشته است: «برخی از اعضای انجمن‌های زنان برای روزنامه‌های آن دوره مطلب می‌نوشتند و به تشریح موضوعات سیاسی و اجتماعی موجود می‌پرداختند.»^(۴)

گفتنی است که بسیاری از مدارس دخترانهٔ جدید در عصر مشروطه به ویژه مدارس تأسیسی به دست روشنفکران غربگرا، از

مؤسسان، طرفداران و حامیان آن مدارس، فرهنگ غیر اسلامی و غربی را به روح و هوش محصلان تزریق می‌کردند و خروجی آن مدارس، فارغ‌التحصیلاتی بود که نسبت به اسلام هیچ تقیدی نداشتند و به سبک زندگی غربی متمایل بودند. روزنامه‌نگاری، تهیهٔ محتوا و مقاله‌نویسی یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های زنان در دورهٔ مشروطه

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان

خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۵)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۶)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۷)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۸)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۹)

خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۱۰)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۱۱)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۱۲)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۱۳)

یک‌سو در جهت ترویج سبک زندگی غربی در حوزهٔ مسائل زنان حرکت می‌کردند و از سوی دیگر علیه فرهنگ اسلامی در آن حوزه، شبهاتی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کردند. به بیان دیگر، معلمان آن مدارس از روشنفکرانی انتخاب می‌شدند که با رفتار و نیز با سخنانی که خوارج از درس به هر عنوان، مانند مشورت، طرح سؤال و… بیان خود، مدارس دخترانه‌ای را افتتاح کردند. آیت‌الله شیخ‌محمدحسین یزدی و آیت‌الله طباطبائی از جمله آن مجتهدان هستند. صفيه یزدی، همسر آقا شیخ‌محمدحسن یزدی، مدرسهٔ دخترانه‌ای را به نام مدرسهٔ عفتیه در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس کرد.^(۱۴)